

ΣΤ΄

ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η καινοτομία του Μάρξ

Ο Μάρξ γράφει στις 5 Μαρτίου 1852:

Όσο για μένα δὲν διεκδικῶ τὴν ἀνακάλυψη οὔτε τῶν τάξεων στὴν νεώτερη κοινωνία οὔτε τῆς πάλης μεταξύ τους. Πολὺ πρὶν ἀπὸ μένα, ἄστοι ἱστορικοὶ περιέγραψαν τὴν ἱστορικὴ ἀνάπτυξη τῆς πάλης τῶν τάξεων καὶ ἄστοι οἰκονομολόγοι τὴν οἰκονομικὴ τῆς διάρθρωση. Ἡ καινοτομία μου ὑπῆρξε 1. ἡ ἀπόδειξη ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τάξεων ἀνήκει σὲ ὀρισμένες φάσεις τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς· 2. ὅτι ἡ πάλη τῶν τάξεων ὀδηγεῖ κατ’ ἀνάγκη στὴν δικτατορία τοῦ προλεταριάτου· 3. ὅτι αὐτὴ ἡ δικτατορία εἶναι μόνον ἡ μετάβαση πρὸς τὴν κατάργηση ὅλων τῶν τάξεων καὶ μιὰ κοινωνία χωρὶς τάξεις.¹

Ὁ Μάρξ θεωρεῖ ὅτι ἡ συνεισφορά του περιορίζεται σὲ μία ὄψη τῆς σύνδεσης μεταξύ πάλης τῶν τάξεων καὶ ἱστορίας: στὴν σύνδεση μεταξύ πάλης τῶν τάξεων καὶ τρόπων παραγωγῆς, καὶ στὴν διπλὴ πρόβλεψη ποὺ ἡ ἐπίμαχη σύνδεση τοῦ ἐπιτρέπει νὰ κάμει: Ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατία ὀδηγεῖ στὴν κυριαρχία τοῦ προλεταριάτου κι ἡ τελευταία θὰ φέρει ἀφ’ ἑαυτῆς τὴν κατάργηση τῶν τάξεων. Ἡ πάλη τῶν τάξεων –μιὰ ἔννοια τῆς ὁποίας συνήθως ἡ πατρότητα ἀποδίδεται στὸν Μάρξ καὶ μάλιστα λὲς καὶ ἐφηύρε τὸ γεγονός στὸ ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ, λὲς καὶ φταίει αὐτὸς ποὺ ὑπάρχει σύγκρουση μεταξύ κοινωνικῶν τάξεων– εἶναι κατ’ οὐσίαν γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἡ θέση ὅτι ὑπῆρχε παντοῦ ὡς τώρα ὑπάρχει τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸν 15^ο αἰῶνα, ὅπως θὰ δοῦμε.

Πολλοὶ χλευάζουν, ἐνάμισυ αἰῶνα μετὰ, τὴν πρόβλεψη τοῦ Μάρξ ὅτι ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου ἀπὸ μόνη της θὰ φέρει τὴν ἀταξικὴ κοινωνία: Ἡ «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου» στὴν Σοβιετικὴ Ἑνωση ἢ τὴν Κίνα δὲν ἔφερε τὴν ἀταξικὴ κοινωνία. Ὁ Στάλιν ἔλεγε ὅτι τὴν εἶχε φέρει, ἀλλὰ στὴν πράξη μᾶλλον μιὰ «νέα τάξη» ἦλθε στὰ πράγματα (γραφειοκράτες; διανοούμενοι; διοικητές; δὲν ἔχει καὶ τόση σημασία),² καὶ διατήρησε τὴν ἐπωνυμία *δικτατορία τοῦ προλεταριάτου*, ποὺ κρύβει τὸ ποιὸν τῆς νέας κοινωνικῆς ἐξουσίας. Εἶναι ἐλάχιστοι πιά ἐκεῖνοι –ὅπως ὁ μαρξιστὴς μελετητὴς τοῦ Ἑγελου Ντομένικο Λοζοῦρντο (D. Losurdo, γενν. 1941)– ποὺ θεωροῦν ὅτι, πέραν τοῦ ὀνόματος, ἡ μορφή ἐξουσίας στὴν Κίνα εἶναι κομμουνιστικὴ.³ Θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι *οὐδέποτε ὑπῆρξε* δικτατορία τοῦ προλεταριάτου στὴν ΕΣΣΔ ἢ τὴν Κίνα ἢ ἄλλοῦ. Ἄλλωστε ὡς τώρα «κομμουνιστικὲς» ἐπαναστάσεις ἐπεκράτησαν σὲ ἀγροτικὲς προαστικὲς χῶρες δίχως προλεταριάτο. Ὅλες τους ἦσαν δικτατορίες «μιάς χούφτας στελεχῶν τοῦ κόμματος», ὅπως ἔλεγε ἡ κομμουνίστρια Λούξεμπουργκ γιὰ τὴν Ρωσία ἤδη τὸ 1918.⁴ Ἄρα δὲν ξέρουμε ἂν ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου

συνιστᾷ μετάβαση σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ χωρὶς ἀνισότητες. Τὸ μόνο ποὺ ξέρουμε εἶναι ὅτι καμμία πατερναλιστικὴ δικτατορία δὲν ἀπετέλεσε τέτοια μετάβαση.

Τὸ πρόβλημα ποὺ θέτει ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ εἶναι ἄλλο: Ἡ πάλη τῶν τάξεων θὰ ἔχει ἓνα ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα μὲ ποιὰν ἔννοια; Μήπως ἐν τέλει ὁ Μάρξ κλίνει πρὸς μιὰ αἰτιοκρατικὴ σκέψη τῆς ἱστορίας; Μήπως θεωρεῖ προδιαγεγραμμένη τὴν γενικὴ της πορεία σὲ ἓνα ἀνεξάρτητο τῆς ἀνθρώπινης βούλησης ἀντικειμενικὸ ἐπίπεδο; Κι ἂν ἰσχύει αὐτό, πῶς μπορεῖ αὐτὴ ἡ ἔκβαση νᾶναι ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία, δηλαδὴ μιὰ κατάσταση ποὺ θὰ πρέπει νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν μὴ ὑποταγὴ τῆς βούλησης σὲ μιὰ τέτοια ἀναγκαιότητα.

Πράγματι ἡ ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα εἶναι ἀντίθετη στὴν ἐλευθερία, στὴν ποσότητα ἐλευθερίας στὴν ὁποία μποροῦμε νομίμως νὰ ἐλπίζουμε, ὄχι ἡ φυσικὴ ἀναγκαιότητα. Ὅτι ὁ ἥλιος θὰ ἐκραγεῖ καὶ θὰ πεθάνουν τὰ πάντα στὴν γῆ εἶναι ἀναγκαῖα πρόβλεψη ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη βούληση, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί θὰ πράξουμε. Κάτι ἄλλο ἰσχύει γιὰ τὴν ἀναθέρμανση: Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί πράττουμε, ἀλλ' ἀποκτᾷ τὴν μορφή ἄφευκτης ἀναγκαιότητας στὸν βαθμὸ ποὺ δὲν *συνειδητοποιοῦμε* ὅτι ἡ δική μας πράξη προκαλεῖ τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ὅσο φερόμαστε σὰν νὰ μὴν τὸ ξέραμε. Ἡ *συνειδητὴ πράξη* ἀπελευθερώνει λοιπὸν ἀπὸ τὴν μετατροπὴ ὧσων δὲν μᾶς εἶναι ξένα σὲ δῆθεν ξένα, τὴν μετατροπὴ τῆς πράξης μας σὲ δῆθεν ἀλλότρια. Ἐλευθερία εἶναι προφανῶς ἡ πραγμάτωση μιᾶς ζωῆς ὅπου οἱ πράξεις μας εἶναι συνειδητὲς καὶ ὑπαγόμεστε μόνο σὲ μιὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα, ὄχι μιὰ *δῆθεν* φυσικὴ ποὺ εἶναι μετατροπὴ τῆς ἀνθρώπινης πράξης σὲ ξένη, δηλαδὴ ἀποποίηση εὐθυνῶν. Πῶς μπορεῖ ἢ οὕτως ὀριζομένη ἐλευθερία νὰ προκύψει ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς μὴ συνειδητῆς διαδικασίας, ποὺ δὲν ἔχει μέσα της τὴν διαδικασία τῆς συνειδητοποίησης; Δὲν μπορεῖ. Γι' αὐτὸ γενικότερα τὸ ἀντικείμενο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν διαφέρει τόσο πολὺ ἀπὸ αὐτὸ τῶν φυσικῶν, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς κἂν νὰ τοῦ ἐφαρμόσει μέσα πρὸς ἐπίτευξη ἑνὸς σκοποῦ, δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἐφαρμόσει μιὰ θεωρία ὅ,τι κι ἂν πιστεύουν οἱ γραφειοκράτες καὶ πιὸ εἰδικὰ οἱ τεχνοκράτες.

Αὐτὸ τὸ θέμα θὰ μᾶς ἀπασχολήσει πρῶτα, γιὰ νὰ στραφοῦμε μὲ τὸ σωστὸ βλέμμα στὴν σύνδεση ταξικῆς πάλης καὶ τρόπων παραγωγῆς στὸν Μάρξ, ἔτσι ὥστε νὰ δοῦμε ὅτι τὸ *Μανιφέστο* προεκτείνει καὶ ἐπαναπροσδιορίζει ἓναν παραδοσιακὸ στοχασμὸ, γιὰ τὸ πῶς ἡ κοινωνικὴ ἀνισότητα, ὀδηγούμενη σὲ ρήξη μεταξὺ κοινωνικῶν ομάδων, ἐκφράζεται σὲ διαφορετικὰ πολιτεύματα.

Ἡ ἐμπειρία ὡς πράξη

Ἐνα βιβλίο διαβάσθηκε ἴσως πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴν *Καὶνὴ Διαθήκη* ἢ τὸ *Κοράνι*, εἶναι τὸ *Μανιφέστο τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος* (*Manifest der kommunistischen Partei*), ποὺ ἔγραψαν τὸ 1848 ὁ τριαντάχρονος τότε Μάρξ μὲ τὸν εἰκοσιοκτᾶχρονο Ἐνγκελς. Ἡ διαφορὰ τοῦ κειμένου αὐτοῦ μὲ τὰ ὡς ἄνω θρησκευτικὰ κείμενα εἶναι βέβαια ὅτι δὲν διακονεῖ μιὰ ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια. Τὸ γεγονὸς ὅτι διαβάσθηκε ὡστόσο συχνὰ μὲ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τρόπο ἔχει νὰ κάμει μὲ τὸ ὅτι εἶναι ἓνα κείμενο προοριζόμενο γιὰ τὴν πράξη. Φαινόταν νὰ προτείνει μιὰ πλήρη κοσμοθεωρία ἐσχατολογικοῦ τύπου, δηλαδὴ νὰ λέει τί ὑπάρχει στὸν κόσμον καὶ ἐπιπλέον πρὸς τὰ ποῦ πορεύεται, δίνοντάς μας ὀδηγίες γιὰ τὸ τί νὰ κάμνουμε, ὥστε νὰ συμπορευτοῦμε μὲ αὐτὴ τὴν ὑφιστάμενη κίνηση καὶ νὰ ἀπλῶς ἐπισπεύσουμε τὴν ἀναπόφευκτη ἔκβαση. «Ἐτσι κι ἀλλιῶς, ἡ γῆ θὰ γίνῃ κόκκινη» ἔλεγε ἓνας στίχος τοῦ ἀνατολικογερμανοῦ ἀντιφρονούντα μαρξιστῆ τραγουδοποιοῦ Βόλφ Μπῆρμαν (Wolf Biermann, γενν. 1936). Ἐτσι θὰ διαβασθεῖ τὸ

κείμενο στην περίοδο τῆς μέγιστης διάδοσής του, ὅταν κυβερνοῦσαν Κομμουνιστικά κόμματα σὲ πολλές χῶρες καὶ οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν χειραφέτηση ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία –στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν κι ἐνάντια σὲ αὐτές, στὶς ἀποικίες– ἀναγνωρίζονταν στὴν μαρξικὴ παρακαταθήκη.

Κοσμοθεωρία εἶναι μιὰ πλήρης ἐξήγηση τοῦ κόσμου ποὺ ἐπιτρέπει σὲ ὅποιον τὴν ἐνστερνισθεῖ νὰ προσανατολίζεται, νὰ ξέρει τί ὑπάρχει καὶ τί νὰ κάμει. Τέτοιες ἐξηγήσεις προσέφεραν οἱ θρησκευεῖς πρὶν διαδοθεῖ ἡ οὐσιαστικὴ ἀθεΐα, κυρίως στὴν Εὐρώπη, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα μέχρι σήμερα. Ἡ ἐπιστῆμη δὲν προσφέρει ποτὲ τέτοια πλήρη εἰκόνα καὶ σ' αὐτὸ διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς θρησκευεῖς, οἱ ὁποῖες, *mutatis mutandis*, πιθανὸν γιὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο δὲν ἔχουν καταθέσει τὰ ὄπλα οὔτε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἥπειρο. Ὁ θετικισμὸς, φιλοσοφικὸ ρεῦμα ποὺ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸν γάλλο φιλόσοφο Ὁγκύστ Κόντ (A. Comte, 1798-1857) καὶ κυριαρχεῖ τὴν εὐρωπαϊκὴ διανόηση κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19 αἰῶνα, ὅταν ἤκμασε ὁ Μάρξ, βλέπει τὴν ἐπιστῆμη ὡς κοσμοθεωρία, δηλαδὴ τῆς δίνει ἀρμοδιότητες ποὺ εἶχε ἡ θρησκεία. Ἐκτοτε αὐτὴ ἢ στάση ἔγινε κοινὸς τόπος. Ἀκόμη καὶ οἱ πιστοὶ προτιμοῦν μιὰ ἐπίσκεψη στὸν γιαιτρὸ παρὰ στὸν ἱερέα ὅταν ἀρρωστήσει τὸ παιδί τους. Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες εἶναι τόσο πολὺ ἢ δική μας πίστη, ποὺ ἡ θρησκεία προσαρμόζεται, προσφεύγει σὲ ἀλληγορικὲς ἐρμηνεῖες τῶν ἱερῶν κειμένων. Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο ὅτι ἀντιμετωπίσθηκε μέχρι καὶ τὸ καθαρὰ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Μάρξ –τὸ *Κεφάλαιο*– ὡς κοσμοθεωρία.

Εἶναι σαφὲς γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη ὅτι τὸ *Μανιφέστο* προσφέρει μιὰ εἰκόνα ἐπιστημονικῶν ἀξιώσεων τοῦ τί ὑπάρχει στὸν κόσμο. Δὲν εἶναι κοσμοθεωρία οὔτε ἐσχατολογικὴ κοσμοθεωρία. Ἐπιστημονικὸ δὲν θὰ πεῖ ὅτι περιγράφει ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη πράξη νομοτέλειες, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, οὔτε ὅτι ἀποδέχεται μιὰν ἀναγκαίαν πορεία τῶν πραγμάτων ἀπὸ μιὰ ἀρχὴ σ' ἓνα τέλος, ὅπως στὶς ἐσχατολογικὲς θρησκευεῖς σὰν τὸν χριστιανισμό. Ἐπιστημονικὸς δὲν εἶναι μόνο ἓνας λόγος ἱκανὸς νὰ προβλέπει, ὅπως στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, εἰδᾶλλως δὲν θὰ ὑπῆρχαν κοινωνικὲς ἐπιστῆμες.

Σύμφωνα μὲ τὴν θετικιστικὴ κατανόηση τῆς ἐπιστῆμης, ἡ προβλεψιμότητα εἶναι ἀναγκαία γιὰ ν' ἀναγνωρισθεῖ μιὰ θεωρία ὡς ἐπιστημονικὴ. Τότε ὅμως προκύπτει τὸ παράδοξο, ὅτι ἡ ἐπιστῆμη τάσσεται ἐξ ὀρισμοῦ μὲ τὴν καταπίεση, διότι οἱ συνάφειες ὅπου ἐντασσόμεστε φαίνεται νὰ εἶναι τόσο περισσότερο προβλέψιμες ὅσο εἶναι πιὸ «προσδιορισμένες, ἀναγκαῖες, ἀνεξάρτητες τῆς βούλησής» μας,⁵ ἄρα ὅσο εἶναι πιὸ πολὺ ἀνελεύθερες, ὅσο εἶναι πιὸ πολὺ προϊόντα ἀλλοτρίωσης. Ὅπως ἔλεγε ὁ Μάρξ στὰ *Παρισινὰ χειρόγραφα*, ὅταν ἡ ἐργασία μας «ὑπάρχει ἐκτός [μας], ἀνεξάρτητα ἀπὸ [μᾶς], ὡς ξένη [μας], καὶ γίνεται μιὰ αὐτοδύναμη ἐξουσία ἀπέναντί [μας]», τότε «ἡ ζωὴ ποὺ δανεῖσ[αμε] στὸ ἀντικείμενο ἔρχεται ἀπέναντί [μας] ὡς ἐχθρικὴ καὶ ξένη».⁶

Ἡ ἐπιστημονικότητα συνίσταται στὴν ἐγγενῆ ἀναθεωρησιμότητα τοῦ ἐκφερόμενου λόγου βάσει τῆς ἐμπειρίας. Αὐτὸ ὑπάρχει σὲ κάθε ἐπιστῆμη, ὅμως εἶναι αὐστηρότερο σὲ ἐπιστῆμες ὅπου ἡ ἐμπειρία περιέχει καὶ τὴν πράξη ποὺ θὰ ρυθμισθεῖ βάσει τῆς γνώσης τῆς. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι κάθε κοινωνικὴ θεωρία, ὅσο κι ἂν θέλει νὰ εἶναι μόνο περιγραφικὴ, εἶναι στραμμένη καὶ πρὸς τὴν πράξη, ἀφοῦ αὐτὸ ποὺ πραγματεύεται ὡς ἀντικείμενο περιγραφῆς εἶναι ἡ ἀνθρώπινη πράξη, τὸ τί λέει ὅτι συμβαίνει ἐπηρεάζει τὸ τί συμβαίνει. Αὐτὸ θὰ ἐπικαλεστοῦν μαρξιστὲς στοχαστὲς ἐνάντια στὴν ἀξιολογικὴ οὐδετερότητα ποὺ προτείνει ὁ Βέμπερ ὡς ἰδεῶδες στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες. Ὁ Ψυχοπαίδης δείχνει ὅτι ὁ Βέμπερ ἐγκλωβίζεται ἔτσι σὲ μιὰ ἀντινομία ἀνάμεσα στὸν ἀναγκαστικὸ πρακτικὸ προσανατολισμὸ τῆς κοινωνικῆς θεωρίας καὶ τὴν ἰδεατὴ ἀμεροληψία τῆς.⁷

Στὸν Μάρξ, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου εἶναι ἐξ

όρισμοῦ ἔλλειπής. Οἱ συγγραφεῖς τοῦ *Μανιφέστου* προσβλέπουν ἐμφανῶς στήν διὰ τῆς πράξεως παραγόμενῃ ἐμπειρία πού ἐπικυρώνει ἢ καί ἀναθεωρεῖ τήν θεωρία, γι' αὐτὸ λένε ὅτι «οἱ κομμουνιστὲς δὲν προτάσσουν κάποιες ἰδιαίτερες ἀρχές βάσει τῶν ὁποίων θέλουν νὰ διαπλάσουν τήν προλεταριακὴ κίνηση», ὅτι «οἱ θεωρητικὲς θέσεις τῶν κομμουνιστῶν δὲν στηρίζονται κατὰ κανέναν τρόπο σὲ ἰδέες, σὲ ἀρχές πού τυχὸν ἐφηῦρε ἢ ἀνακάλυψε ὁ τάδε ἢ ὁ δεῖνα ἀναμορφωτῆς τοῦ κόσμου (Weltverbesserer)». ⁸ Προτείνοντας κατευθυντήριες γραμμὲς γιὰ τὴν πράξη, ἡ θεωρία τοὺς προϋποθέτει ὅτι ἡ πράξη θὰ δημιουργήσῃ ἐμπειρίες πού θὰ ἀναδράσουν στήν ἴδια. Ἡ ἀποτίμησις τῆς Κομμούνιας πού διαβάσαμε ἀνατρέπει τὸν κρατισμὸ πού θὰ δοῦμε ὅτι περιέχουν οἱ προτάσεις τοῦ *Μανιφέστου*, ἀλλὰ ὄχι τὸ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου τίς ἐκφέρει, γιὰτὶ ἀκριβῶς εἶναι ἐκ συστάσεως ἀνοιχτὸ στήν ἀναθεώρησίν του. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ παίρνει τὴν πράξη στὰ σοβαρά, δὲν τὴν θεωρεῖ ἐφαρμογὴ μιᾶς θεωρίας πού μένει στήν θέση τῆς ἀνεξαρτήτως τῆς ἔκβασης τῆς πρώτης. Σ' ἓνα ἐπίπεδο δὲν εἶναι ἀναθεωρήσιμη ἢ μαρξικὴ θεωρία, στὸ ὅτι εἶναι ἀναθεωρήσιμη.

Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν συνηθίσει νὰ ἀντιμετωπίζουν κείμενα προτροπῆς στήν πράξη σὰν ἐφαρμογὲς τεχνικοῦ τύπου, συνταγές, ἀπαντήσεις στὸ ἐρώτημα «ἂν θὲς νὰ ἐπιτύχεις τὸν τάδε στόχο, ἀκολούθησε τὰ ἐξῆς βήματα», τὸ ἔργο παρανοήθηκε πολὺ. Καθὼς πραγματεύεται ἓνα ἱστορικὸ ἀντικείμενο, ὄχι μιὰ φυσικὴ διαδικασία, ἔτσι κι ἄλλιῶς δὲν μπορούσε νὰ ἔχει τέτοιο χαρακτήρα. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχουν ἀναλλοίωτα, δύο ἀνάλογα φαινόμενα (ἡ ἐμφάνισις τάξης προλεταρίων στήν Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία καὶ στήν Ἀγγλία τὸν 15' αἰῶνα), ⁹ ἔχουν ἀντίθετα ἀποτελέσματα, ἄρα ἡ θεωρία πρέπει νὰ κρατᾷ ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενον ἀναθεώρησής της βάσει ἐμπειρικῶν εὐρημάτων, γιὰ τὴν ἀκρίβεια πρέπει νὰ εἶναι κατασκευασμένη *ἔτσι ὥστε* νὰ μὴ μπορεῖ νάχει πλήρως νόημα χωρὶς τὴν προσθήκη τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιβεβαίωσης ἢ διάψευσης.

Αὐτὴ ἡ συγκρότησις τὴν καθιστᾷ πάντα καὶ κριτικὴ, συγκροτεῖται ὡς αὐτοκριτικὴ, καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴν ἱστορικὴν πράξη, ἀφοῦ ἡ πράξη εἶναι ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ προσκομίσουμε τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὸ δικό της νόημα τεκμήρια. Ἔτσι, τὸ ὅτι ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς δὲν προσφέρουν ἓναν κατάλογο ὁδηγιῶν μὲ στόχο τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τοὺς ἀλλὰ μιὰ τεκμηριωμένη ἀρχὴ κριτικῆς σκέψης μὲ σκοπὸ τὴν πράξη, δὲν μειώνει τὴν ἐπιστημονικὴ ἀξίωσιν τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος, ἴσα ἴσα τὴν θωρακίζει. Γιὰτὶ στὸ ἱστορικὸ πεδίο, πεδίο τῆς πράξης, ἂν αὐτοὶ εἶχαν τὴν ἀξίωσιν νὰ προσφέρουν μιὰ τεχνικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ τύπου πού ἀρμόζει στὶς φυσικοεπιστημονικὲς θεωρίες, θὰ ὀδηγοῦνταν σὲ ἐξ ὀρισμοῦ στρέβλωσιν τοῦ πεδίου. Τὸ ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ περὶ τῆς ἱστορίας ἐξελήφθη ὡς τεχνικὴ συνταγὴ ἔφερε ὅμως αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα.

Τὸ ἴδιο ἴσχυε γιὰ τὴν σχέση βάσεως καὶ ἐποικοδομήματος, πού ἐξελήφθη κι αὐτὴ μὲ πρότυπο τὴν παραδεδομένην ἔννοιαν ἐπιστήμης. Πῶς ἄλλιῶς νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν διὰ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἐφαρμογὴν μιᾶς θεωρίας ἀπὸ τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα καὶ τὸν ἴδιον τὸν ἐπίσημον μαρξισμό πού τὸ τελευταῖον ἐφαρμόζει –μιὰ αἰτιοκρατικὴ θεωρία φυσικοεπιστημονικοῦ τύπου–, ἂν ὄχι ὡς στρέβλωσιν μιᾶς ἐπιστημονικῆς κοινωνικῆς θεωρίας, προκειμένου νὰ μετατραπῆ σὲ μέσον τεχνικῆς ἐφαρμογῆς μιᾶς πολιτικῆς στὸ πρότυπο τῶν τεχνικῶν ἐφαρμογῶν τῆς φυσικῆς. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται, ἀφ' ἑνός, ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ περισσότεροι ἡγέτες τῆς Ἐπανάστασης ἀνατράπηκαν καὶ ἐκτελέσθηκαν ἀπὸ τὴν μετεπαναστατικὴν ἄρχουσα ὁμάδα (οἱ περισσότεροι στὶς στημένες δίκας τῆς Μόσχας τὸ 1936-1938, ὁ ἐρήμην καταδικασμένος Τρότσκι στὸ Μεξικὸ τὸ 1940), ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἴδια ἐξουσία, ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΣΕ ὑπὸ τὸν Στάλιν, ἀφαίρεσε ἀπὸ τὴν ἐπίσημην μαρξιστικὴν διδασκαλίαν τὴν «ἄρνησιν ἀρνήσεως». ¹⁰

«Ἄρνησιν ἀρνήσεως» ἢ «διπλὴ ἄρνησιν» εἶναι ἓνας τεχνικὸς ἐγελιανὸς ὄρος συνώνυμος τῆς «ἀρνητικότητος» πού ἀναφέραμε στὸ προηγούμενον μάθημα. Ὁ Μάρξ

έπαινει τὸν Ἑγέλο γιὰ τὴν χρῆση τῆς στῆν κατανόηση τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ὡς αὐτοδημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος φάνηκε νὰ τὴν υἰοθετεῖ γιὰ νὰ λύσει τὴν ἀπορία τοῦ παραδοσιακοῦ ὑλισμοῦ, περὶ τοῦ ποιός θὰ ἐκπαιδεύσει τοὺς ἐκπαιδευτές. Πράγματι, ἀρνητικότητα θὰ πεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ σχετίζεται ὁ ἴδιος *ἀρνητικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του*, ἄρα νὰ ἀλλάζει τὶς συνθήκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες διαμορφώθηκε. Καὶ τὸ μπορεῖ αὐτὸ στὸν βαθμὸ ποὺ ὀρίζεται ὡς *ἄρνηση* τοῦ ἀντικειμένου, ἄρα *τῆς ἄρνησῆς του*. Ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησης θὰ ἐπαναφερθεῖ κατὰ τὴν «ἀποσταλινοποίηση».

Ἀντιδρώντας στὶς στρεβλώσεις, ὁ γερμανὸς μαρξιστὴς φιλόσοφος Χορκχάιμερ διετύπωσε τὸ 1937 μιὰ ἐπιστημολογικὴ διάκριση μεταξὺ «παραδοσιακῆς καὶ κριτικῆς θεωρίας», ἀντιτάσσοντας τὴν μαρξικοῦ τύπου θεωρία τῆς ἱστορίας σὲ προγενέστερες θεωρήσεις ποὺ ἦσαν ὑπεύθυνες γιὰ τὴν πρόσληψή τῆς ὡς μιὰ θεωρία πρὸς ἐφαρμογή, περαιτέρω ὡς μιὰ κοσμοθεωρία.¹¹ Αὐτὴ ἡ ἄποψη καθοδήγησε τὴν Κριτικὴ θεωρία ἢ Σχολὴ τῆς Φραγκφούρτης, ποὺ οὐσιαστικὰ ἐκκινεῖ ἀπὸ μιὰ τέτοια προϋπόθεση ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Χορκχάιμερ. Ὅμως ἡ ἀναζήτηση τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ μαρξικοῦ ἐπιστημονικοῦ προτύπου πρὸς κατεύθυνση μιᾶς ἐγγενῶς κριτικῆς θεωρίας ὑπῆρξε μᾶλλον ὁ κοινὸς παρονομαστὴς κι ἄλλων, ὁσοδήποτε διαφορετικῶν, προσεγγίσεων ἀπὸ μέρους μαρξιστῶν στοχαστῶν ὅπως οἱ γερμανοὶ Κὰρλ Κὸρς καὶ Ἔρνστ Μπλόχ (E. Bloch, 1885-1977) ἢ ὁ οὐγγρος Γκέοργκ Λούκατς.

Ὁ Κὰρλ Πόππερ στὸ γνωστότερο ἴσως φιλοσοφικὸ βιβλίο κατὰ τοῦ μαρξισμοῦ, *Ἡ ἀνοιχτὴ κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς*, καὶ στὸ *Ἡ ἔνδεια τοῦ ἱστορικισμοῦ*, κατηγορεῖ τὸν Μάρξ ὅτι προβλέπει αἰτιοκρατικὰ τὸ ἱστορικὸ μέλλον, πᾶ νὰ πεῖ δέχεται τὴν ἐπίσημη ἐρμηνεία του ποὺ ἐμεῖς θεωρήσαμε ὅτι ἀποτελεῖ στρέβλωση. Καθὼς ὅμως ὁ Πόππερ θεωρεῖ τὴν φυσικὴ ἐπιστῆμη μοναδικὸ πρότυπο ἐπιστημοσύνης, δὲν ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὴν σχέση τεχνικῆς ἐφαρμογῆς ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἐρμηνευμένο μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μαρξισμὸ μὲ τὴν κοινωνία, ἴσα ἴσα τὴν καταφάσκει πλήρως: Ἡ λύση γι' αὐτὸν εἶναι ἡ «κοινωνικὴ μηχανικὴ» (social engineering) καὶ ἡ μόνη διαφορὰ μὲ τὴν τεχνολογία ποὺ ἐφαρμόζουμε στὴν φύση εἶναι ὅτι ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ δοκιμάζουμε τὰ νέα μέτρα σὲ κάποιον τμηματὴ τῆς κοινωνίας, πρὶν τὰ ἐφαρμόσουμε σὲ ὅλη (peacemeal technology).¹²

Ἱστορία καὶ πάλη τῶν τάξεων

Ἐπιστρέφω στὸ *Μανιφέστο*. Ἐδῶ ἐκφράζεται μιὰ θεώρηση τῆς ἱστορίας βάσει τῆς πάλης τῶν τάξεων:

Ἡ ἱστορία κάθε μέχρι τώρα κοινωνίας εἶναι ἡ ἱστορία ταξικῶν ἀγώνων.

Ὁ ἐλεύθερος καὶ ὁ δοῦλος, ὁ πατρικίος καὶ ὁ πληβεῖος, ὁ βαρῶνος καὶ ὁ δουλοπάροικος, ὁ μάστορας καὶ ὁ κάλφας, κοντολογίης, ὁ καταπιεστὴς καὶ ὁ καταπιεζόμενος βρίσκονταν σὲ μόνιμη ἀντίθεση ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον, διεξήγαγαν ἕναν ἀδιάκοπο ἀγώνα, ἄλλοτε κρυφὸ ἄλλοτε φανερό, ἕναν ἀγώνα ποὺ τελείωνε ἐκάστοτε μὲ τὸν ἐπαναστατικὸ μετασχηματισμὸ ὅλης τῆς κοινωνίας ἢ μὲ τὴν κοινὴ καταστροφὴ τῶν ἀντιμαχόμενων τάξεων.

Στὶς προγενέστερες ἐποχὲς τῆς ἱστορίας βρίσκουμε σχεδὸν παντοῦ μιὰ πλήρη διάρθρωση τῆς κοινωνίας σὲ διάφορες νομοκατεστημένες τάξεις (Stände), μιὰ πολλαπλὴ διαβάθμιση τῶν κοινωνικῶν θέσεων. Στὴν ἀρχαία Ρώμη ἔχουμε πατρικίους, ἱππεῖς, πληβείους, δούλους· τὸν Μεσαίωνα φεουδάρχες, ὑποτελεῖς, μάστορες, καλφάδες, δουλοπάροικους, κι ἐπιπλέον, σχεδὸν σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τάξεις αὐτὲς ἔχουμε πάλι ἐπιμέρους διαβαθμίσεις.

Ἡ ἀναδυόμενη ἀπὸ τὴν πτώση τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας νεώτερη ἀστικὴ κοινωνία δὲν ἤρε τὶς ταξικὲς ἀντιθέσεις. Μόνον ἔβαλε νέες τάξεις, νέους ὄρους ὑπαρξῆς τῆς καταπίεσης, νέα σχήματα τοῦ ἀγώνα στὴν θέση τῶν παλαιῶν.

Ἡ ἐποχὴ μας, ἡ ἐποχὴ τῆς ἀστικῆς τάξης, διακρίνεται ὡστόσο ἐκ τοῦ ὅτι ἔχει ἀπλοποιήσει

τις ταξικές αντιθέσεις. Ἡ κοινωνία σπάει συνολικά ὀλοένα περισσότερο σὲ δύο μεγάλα ἐχθρικά στρατόπεδα, σὲ δύο μεγάλες, εὐθέως ἀντιπαρατιθέμενες τάξεις: τὴν ἀστική τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο.

Ἡ πάλι τῶν τάξεων προϋποθέτει βέβαια τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας: Ἡ κάθε φορὰ κυρίαρχη ὁμάδα ἐπιτελεῖ κάποια λειτουργία ποὺ ἡ ἴδια θεωρεῖ συμπληρωματικὴ τῆς ἐργασίας τῆς κυριαρχοῦμενης ὁμάδας. Ἀλλὰ ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας εἶναι εὐρύτερη ἔννοια, ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὴν διάκριση μεταξὺ κλάδων ἢ τὴν ἐντὸς τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας τεχνικὴ ὀργάνωση τῶν ἔργων, ὅπως δείχνει ἡ συνέχεια τοῦ ἴδιου κειμένου:

Ἀπὸ τοὺς δουλοπάροικους τοῦ Μεσαίωνα προῆλθαν οἱ ἐλεύθεροι περίοικοι τῶν πρώτων πόλεων· ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἀναπτύχθηκαν τὰ πρώτα στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς, ὁ περίπλους τῆς Ἀφρικῆς παρεῖχαν στὴν ἀνερχόμενη ἀστικὴ τάξη νέο ἔδαφος. Ἡ ἀγορὰ τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας, ὁ ἐποικισμὸς τῆς Ἀμερικῆς, οἱ δοσοληψίες μὲ τις ἀποικίες, ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ἀνταλλακτικῶν μέσων καὶ τῶν ἐν γένει ἐμπορευμάτων ἔδωσαν πρωτόγνωρη ὄθηση στὸ ἐμπόριο, τὴν ναυτιλία, τὴν μεταποίηση (Industrie) καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνέπτυξαν ραγδαῖα τὸ ἐπαναστατικὸ στοιχεῖο στὴν καταρρέουσα φεουδαρχικὴ κοινωνία.

Ἡ ὡς τότε φεουδαρχικοῦ ἢ συντεχνιακοῦ τύπου μεταποίηση ἦταν πιά ἀνεπαρκὴς γιὰ τις ἀξανάμενες μὲ τις νέες ἀγορὲς ἀνάγκες. Ἡ βιοτεχνία (Manufaktur) πῆρε τὴν θέση της. Οἱ μάλιστα ἐκτοπίστηκαν ἀπὸ τὴν μεταποιητικὴ μεσαία τάξη· ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας μεταξὺ τῶν διάφορων συντεχνιῶν ἀφανίσθηκε ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ ἐντὸς τῶν ἴδιων τῶν καθέκαστων ἐργαστηρίων.¹³

Πάλι τῶν τάξεων εἶναι ἡ σύγκρουση μεταξὺ ὁμάδων ἀντίθετων συμφερόντων, ἡ μία ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει συμφέρον νὰ κυριαρχεῖ τὴν ἄλλη, ἢ ἄλλη νὰ μὴν κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν πρώτη. Ἡ ἴδια διατρέχει ὅλη τὴν ἱστορία, ἀλλάζοντας ὅμως τὴν ταυτότητα τῶν ὄρων της. Τὸ ποιὲς εἶναι αὐτὲς οἱ ὁμάδες ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πῶς ὀργανώνεται ἡ παραγωγή ἀγαθῶν. Ἡ ὀργάνωση αὐτὴ ὠφελεῖ μιὰ ἢ κάποιες ὁμάδες καὶ ζημιώνει μιὰ ἢ κάποιες ἄλλες. Οἱ μὲν καταπιέζουν τις δέ, οἱ δὲ καταπιέζονται, συμφέρον τῶν μὲν εἶναι ἡ διατήρηση, τῶν δὲ ἡ κατάργηση τῆς ὑπάρχουσας μορφῆς ὀργάνωσης, δηλαδή, ἐν τέλει, τοῦ ὑφιστάμενου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Αὐτὸ εἶναι ἓνα πολὺ γενικὸ σχῆμα, βασικὴ ἀρετὴ τοῦ ὁποίου εἶναι ὅτι ὑποδεικνύει ἓναν λογικὸ πυρήνα στὰ ἱστορικὰ τεκταινόμενα καὶ ὅτι, ἀντὶ νὰ ἐπικεντρώνεται στὸ αἰώνιο παιχνίδι τῶν συσχετισμῶν δυνάμεων, ποὺ ἀποτελοῦσε μοναδικὴ σχεδὸν τροφή τῆς μέχρι τότε ἱστοριογραφίας, ποὺ ἐπικεντρωνόταν στὰ πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ γεγονότα, δίνει βάρος στὸ πῶς προσδιορίζονται ἐκάστοτε οἱ ἀντίπαλοι ποὺ θὰμποῦν σὲ αὐτὸ τὸ παιχνίδι. Τὸ πλήρες μαρξικὸ ὑπόδειγμα, παραμένοντας πάντα στὸ πεδίο τῆς λογικῆς κατασκευῆς, προσδιορίζει τις ἀντίπαλες ὁμάδες βάσει τῆς θέσης τους σ' ἓναν ὀρισμένο τρόπο παραγωγῆς. Στὸν κεφαλαιοκρατικὸ τρόπο παραγωγῆς, κάτοχοι τῶν μέσων παραγωγῆς εἶναι οἱ κεφαλαιοκράτες καὶ οἱ προλετάριοι, ἢ ἀντίπαλὴ τους τάξη, δὲν κατέχουν τέτοια μέσα. Πρὶν ἂ ὑπῆρξαν ὁ ἀνατολικὸς, ὁ δουλοκτητικὸς καὶ ὁ φεουδαρχικὸς. Δὲν ἐνδιαφέρει ὅμως νὰ μποῦμε σὲ περισσότερες λεπτομέρειες (ὁ ἐνδιαφερόμενος ἄς ἀνατρέξει στὰ *Grundrisse* ἢ *Βασικὲς γραμμὲς τῆς κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*).¹⁴

Μίλησα παραπάνω γιὰ «μία ἢ κάποιες ὁμάδες», καὶ αὐτὸ εἶναι μιὰ πρώτη ρήτρα ποὺ σχετικοποιεῖ τὸ γενικὸ σχῆμα τῶν δύο μονομάχων, ὅπου ἀντιπαρατίθενται «ὁ ἐλεύθερος καὶ ὁ δοῦλος, ὁ πατρίκιος καὶ ὁ πληβεῖος, ὁ βαρῶνος καὶ ὁ δουλοπάροικος, ὁ μάλιστα καὶ ὁ κάλφας, κοντολογίης, ὁ καταπιεστὴς καὶ ὁ καταπιεζόμενος». Διότι

υπάρχει πάντα, ιδίως πριν την κεφαλαιοκρατία, μιὰ «πολλαπλή διαβάθμιση τῶν κοινωνικῶν θέσεων». Αὐτὴ δὲν ἔχει τὴν μορφή μιᾶς ἐνιαίας κλίμακας, ὅπως, π.χ., ἡ μισθολογικὴ κλίμακα, τοῦ τύπου ὁ *α* καταπιέζει τὸν *β*, ὁ *β* καταπιέζει τὸν *γ*, κ.ο.κ. Οἱ ἀντιθέσεις ἀλληλοεπικαλύπτονται ἐν μέρει ἢ διασταυρώνονται, διότι εἶναι φανερό, καὶ ἤδη προκύπτει στὸ παράθεμά μας, ὅτι «ὁ ἐλεύθερος καὶ ὁ δοῦλος, ὁ πατρίκιος καὶ ὁ πληβεῖος» ἀποτελοῦν διακριτὰ ζεύγη ἀντίθετων ὄρων ποὺ ἀλληλοεπικαλύπτονται: Ὁ πληβεῖος εἶναι καταπιεστὴς τῶν δούλων ὅπως ὁ πατρίκιος, καὶ ὁ ἴδιος καταπιέζεται ἀπὸ τοὺς πατρικούς. Τὸ δυϊκὸ σχῆμα ἐφαρμόζεται μὲ περίσκεψη. Σημαίνει ὅτι, κατὰ τὴν ἔποψη τῆς ἱστορίας ποὺ μᾶς προτείνει ὁ Μάρξ, ἡ κοινωνικὴ σύγκρουση σὲ κάθε ἱστορικὴ περίοδο *τείνει* νὰ ἐπικεντρώνεται σὲ μιὰ κύρια ἀντίθεση ποὺ ἐπισκιάζει τὶς ἄλλες κι οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς ὁποίας συσπειρώνουν ἐν μέρει τὶς ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες χωρίζοντας τὴν κοινωνία σὲ δύο στρατόπεδα. Οἱ ἀβράκωτοι ποὺ ἔκαμαν ἐν πολλοῖς τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν ἦσαν ἀστοί, ἀλλὰ ἐργάτες, ποὺ στρατεύθηκαν μὲ τὸ μέρος τῶν ἀστῶν καὶ ἔκαμαν μιὰ ἐπανάσταση ἢ ὁποία, σὲ γενικὲς γραμμὲς – παρὰ τὶς ἐξισωτικὲς τάσεις ποὺ ἀντιπροσώπευε ὁ Μπαμπέφ (Gracchus Babeuf, 1760-1797)–, ἔφερε τοὺς ἀστοὺς στὴν ἐξουσία καὶ ὄχι τοὺς ἴδιους.

Τρία παραδείγματα ποὺ ἔχουν συζητηθεῖ ἐκτενῶς στὴν μαρξιστικὴ παράδοση θὰ μᾶς διαφωτίσουν, δείχνοντάς μας καὶ τὰ ὅρια ἐνὸς τέτοιου ἐργαλείου ἀνάλυσης, τὸ ὁποῖο ἀναζητεῖ ἐκάστοτε μιὰ ἀντίθεση μεταξὺ καταπιεστῶν καὶ καταπιεζομένων, ἐνῶ συνάμα συγκεντρώνει τὶς ἐπιμέρους ἀντιθέσεις τέτοιου τύπου σὲ μιὰ δεσπόζουσα: ἡ πάλη τῶν τάξεων στὴν Ἀρχαιότητα, ἡ τάξη τῶν ἀγροτῶν στὴν κεφαλαιοκρατία, οἱ τάξεις μετὰ τὸν Μάρξ.

Ἡ πάλη τῶν τάξεων στὴν Ἀρχαιότητα

Τὸ πρῶτο παράδειγμα εἶναι ἀκριβῶς ἡ διπλὴ ἀντίθεση δούλων / ἐλεύθερων καὶ πληβείων / πατρικίων στὴν ἀρχαία κοινωνία. Τὸ ζήτημα εἶναι κατὰ πόσον οἱ δοῦλοι διεξάγουν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἐλεύθερων. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἡ ἐκμετάλλευση τῶν δούλων εἶναι ἐνταγμένη κυρίως στὴν οἰκογένεια καί, ἐκτὸς ἀπὸ εἰδικὲς περιπτώσεις ὅπως τὰ ὄρυχεῖα τοῦ Λαυρίου, δὲν γίνεται σὲ μαζικὴ κλίμακα. Ἡ κοινωνικὴ ἀντίθεση ποὺ ἐκφράζεται πολιτικὰ εἶναι κυρίως ἡ σύγκρουση φτωχῶν καὶ πλούσιων ἐλεύθερων πολιτῶν. Ὁ μὴ μαρξιστὴς Μόζες Φίνλεϋ καὶ οἱ μαρξιστὲς Ζὰν-Πιερ Βερνὰν καὶ ντὲ Σαιντ Κρουὰ –καὶ ἄλλοι μαρξιστὲς μελετητὲς τῆς ἀρχαιότητας– συμφωνοῦν ὅτι ἡ πάλη τῶν τάξεων στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα διεξάγεται κυρίως μεταξὺ πολιτῶν, ὄχι μεταξὺ δούλων καὶ πολιτῶν.¹⁵ Ὅταν ἐξεγείρονται δοῦλοι, ἀποζητοῦν τὴν ἐλευθερία τους, νὰ πᾶνε πίσω στὰ σπίτια τους, ὅπου θάχουν αὐτονοήτως δούλους. Στὴν Ρώμη γίνεται σὲ μεγάλῃ κλίμακα ἡ ἐκμετάλλευση δούλων. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἐξέγερση τοῦ Σπάρτακου. Ὅμως κι αὐτὴ δὲν στόχευε στὴν κατάργηση τῆς δουλείας, μόνο στὴν χειραφέτηση τῶν ἐξεγερμένων.

Κατὰ τάλλα, καθ' ὅλη τὴν Ἀρχαιότητα, οἱ πλούσιοι γαιοκτῆμονες καταπιέζουν τοὺς φτωχοὺς ἀκτῆμονες. Ὁ δημοκράτης Σόλων ἐγκωμιάζεται ἐπειδὴ κατήργησε τὴν δουλεία λόγῳ χρεῶν. Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση, δηλαδή ἡ ἀναδιανομὴ τῆς γῆς στοὺς φτωχοὺς, εἶναι ἓνα αἶτημα τῶν πληβείων ποὺ διατρέχει ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Ρώμης, ὥσπου οἱ φτωχοὶ συγχωνεύθηκαν μὲ τοὺς δούλους στὸ καθεστῶς τοῦ δουλοπάροικου.

Ἡ πάλη τῶν τάξεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, π.χ., κινεῖται κυρίως ὑπὸ τὴν μορφή πάλης ἀνάμεσα σὲ πιστωτὲς καὶ οφειλέτες καὶ τελειώνει, στὴν Ρώμη, μὲ τὴν καταστροφή τοῦ πληβείου οφειλέτη, ποὺ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν δοῦλο (*Κεφάλαιο*).¹⁶

Τὸ πρόβλημα πὸ ἀντιμετωπίζει τὸ μαρξικὸ πρότυπο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι πὸ ὑφίστανται ἐμφανέστατα ἐκμετάλλευση καὶ δὲν μάχονται ἐναντία σὲ αὐτήν, παρ' ὅλο πὸ θὰ ἦταν συμφέρον τους, ἢ πάντως δὲν τὴν ἀντιμάχονται ὡς τέτοια, δηλαδὴ δὲν ἀντιλαμβάνονται τὸ συμφέρον τους ὡς συλλογικὸ, ταξικὸ, ἐνῶ τὸ ἀντιλαμβάνεται κάλλιστα ἔτσι ὁ δῆμος, οἱ πληβεῖοι. Ἡ πάλῃ δὲν ἀποτελεῖ ἀπόρροια κάθε καταπίεσης, οὔτε κὰν μιᾶς ἐντονης ἢ βίαιης. Ἀλλὰ ὁ Μὰρξ τὸ λέει χωρὶς πρόβλημα:

Στὴν ἀρχαία Ρώμη ἡ πάλῃ τῶν τάξεων γινόταν μόνον σὲ μιὰ προνομιοῦχα μειοψηφία, ἀνάμεσα στοὺς ἐλεύθερους πλούσιους καὶ τοὺς ἐλεύθερους φτωχοὺς, ἐνῶ ἡ μεγάλη παραγωγικὴ μάζα τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ δοῦλοι, ἀποτελοῦσε μόνον τὸ παθητικὸ βάρθρο γι' αὐτοὺς τοὺς ἀνταγωνιστὲς (*18η Βρυμαίρη*, Πρόλογος τοῦ 1869).¹⁷

Ἡ πάλῃ τῶν τάξεων διακρίνεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τάξεων. Μποροῦν τάξεις νὰ ὑπάρχουν οἷον ἐν ἀγνοίᾳ τους. Ἄς τὸ δοῦμε στὸ προνομιακὸ παράδειγμα πὸ εἶναι οἱ ἀγρότες, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀντικειμενικὰ ἡ τρίτη τάξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, πέραν τῶν γνωστῶν δύο μονομάχων πὸ εἶναι οἱ μισθωτοὶ καὶ οἱ κεφαλαιοῦχοι.

Ἡ τάξη τῶν ἀγροτῶν

Ὁ Μὰρξ ἄφησε ἡμιτελὴ τὴν ἐπιστημονικὴ του ἀνάλυση τῶν τάξεων, στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ Γ' καὶ τελευταίου τόμου τοῦ *Κεφαλαίου*, πὸ ἐπιγράφεται «Οἱ τάξεις»:

Οἱ ἰδιοκτῆτες σκέτης ἐργατικῆς δύναμης, οἱ ἰδιοκτῆτες κεφαλαίου καὶ οἱ ἰδιοκτῆτες γῆς, τῶν ὁποίων ἀντίστοιχες πηγὲς εἰσοδήματος εἶναι ὁ μισθός, τὸ κέρδος καὶ ἡ γαιοπρόσοδος, ἄρα μισθωτοὶ ἐργαζόμενοι, κεφαλαιοῦχοι καὶ γαιοκτῆμονες ἀποτελοῦν τὶς τρεῖς μεγάλες τάξεις τῆς νεώτερης κοινωνίας, στηριζόμενης στὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς.

[...] Εἶδαμε ὅτι εἶναι μόνιμη τάση καὶ νόμος ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς νὰ χωρίζει ὀλοένα περισσότερο τὰ μέσα παραγωγῆς ἀπὸ τὴν ἐργασία καὶ νὰ συγκεντρώνει ὀλοένα περισσότερο τὰ κατακερματισμένα μέσα παραγωγῆς σὲ μεγάλες ἐνότητες (Gruppen), συνεπῶς νὰ μεταμορφώνει τὴν ἐργασία σὲ μισθωτὴ ἐργασία καὶ τὰ μέσα παραγωγῆς σὲ κεφάλαιο. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν τάση ἀντιστοιχεῖ, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ αὐτοτελὴς ἀποκοπὴ τῆς γαιοκτησίας ἀπὸ τὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία ἢ ἡ μετατροπὴ κάθε γαιοκτησίας στὴν μορφή γαιοκτησίας πὸ ἀντιστοιχεῖ στὸν κεφαλαιοκρατικὸ τρόπο παραγωγῆς.

Τὸ ἐπόμενο ἐρώτημα πὸ πρέπει ν' ἀπαντηθεῖ εἶναι: Τί συνιστᾶ μιὰ τάξη; Αὐτὸ προκύπτει μάλιστα ἀφ' ἑαυτοῦ ἀπὸ τὴν ἀπάντηση στὸ ἄλλο ἐρώτημα: Τί κάμνει τοὺς μισθωτοὺς ἐργαζόμενους, τοὺς κεφαλαιοῦχους, τοὺς γαιοκτῆμονες συστατικὰ στοιχεῖα (Bildnern) τῶν τριῶν μεγάλων κοινωνικῶν τάξεων;

Ἐκ πρώτης ὄψεως, τὸ ὅτι ἔχουν ὅμοια εἰσοδήματα καὶ πηγὲς εἰσοδημάτων. Εἶναι τρεῖς μεγάλες κοινωνικὲς ομάδες, τὰ συστατικὰ τῶν ὁποίων, τὰ ἄτομα πὸ τὶς συνιστοῦν, ζοῦν ἀπ' τὸν μισθό, τὸ κέρδος, τὴν γαιοπρόσοδο ἀντίστοιχα, ἀπὸ τὴν ἀξιοποίηση τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης, τοῦ κεφαλαίου τους καὶ τῆς γαιοκτησίας τους.

Ὡστόσο, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη οἱ γιατροὶ κι οἱ ὑπάλληλοι, π.χ., θὰ συνιστοῦσαν ἐπίσης δύο τάξεις, ἀφοῦ ἀνήκουν σὲ δύο διακριτὲς κοινωνικὲς ομάδες ὅπου τὰ εἰσοδήματα τῶν μελῶν κάθε μιᾶς ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ. Τὸ ἴδιο θὰ ἴσχυε γιὰ τὸν ἄπειρο κατακερματισμὸ συμφερόντων καὶ [κοινωνικῶν] θέσεων στὸν ὁποῖο ὁ καταμερισμὸς τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας σπάει τοὺς ἐργάτες ὅπως καὶ τοὺς κεφαλαιοῦχους καὶ τοὺς γαιοκτῆμονες –τοὺς τελευταίους, π.χ., σὲ κατόχους ἀμπελώνων, κατόχους ἀγρῶν, κατόχους δασῶν, κατόχους ὀρυχείων, κατόχους ψαροτόπων κ.λπ.¹⁸

Δεν είναι λοιπόν η καταγωγή τῶν εισοδημάτων, ἡ ὁποία ἐγγράφεται στὴν σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας, ποὺ συνιστᾷ τὴν «τάξη». Ἄν ἔμενε σὲ ἓναν τέτοιο ὄρισμό, ὁ Μάρξ δὲν θὰ διέφερε ἀπὸ τὸν ἐπιφανῆ ἀντιπρόσωπο τῆς κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἄγγλο Ντέιβιντ Ρικάρντο (D. Ricardo, 1772-1823).¹⁹ Ὁ αὐστριακὸς οἰκονομολόγος Γιόζεφ Σουμπέτερ (J. Schumpeter, 1883-1950), γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Μάρξ δὲν εἶναι παρὰ μαθητῆς τοῦ Ρικάρντο ὡς πρὸς τὴν οἰκονομία, θεωρεῖ ὅτι δὲν ἔχει θεωρία τάξεων.²⁰ Ὅπως τόνιζε ὁ γάλλος φιλόσοφος Ραιμόν Ἄρον (R. Aron, 1905-1983) στὰ μαθήματά του γιὰ τὴν πάλη τῶν τάξεων, αὐτὸ θὰ ἴσχυε, ἂν ὁ Μάρξ ὄριζε τὶς κοινωνικὲς τάξεις ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς κυκλοφορίας, τῆς ἀνταλλαγῆς χρήματος καὶ ἐμπορευμάτων, ἀλλὰ τὶς ὀρίζει βάσει τῆς συμμετοχῆς στὴν *παραγωγή*, τῆς θέσης τους στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ ἄρα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο συγκροτεῖται ἡ ταυτότητα κάθε ὁμάδας μέσα σὲ ἓναν συγκεκριμένο τρόπο παραγωγῆς.²¹

Ἐνα κείμενο ποὺ διαθέτουμε γιὰ νὰ προεκτείνουμε τὸ τέλος τοῦ χειρογράφου τοῦ *Κεφαλαίου* βρίσκεται στὴν *18η Βρυμαίρη τοῦ Ναπολέοντα Βοναπάρτη*. Ἀποτελοῦν οἱ ἀγρότες τάξη; Καὶ ναὶ καὶ ὄχι. Ἐδῶ, παρ' ὄλο ποὺ μιᾷ μόνο γιὰ τὶς μικρὲς ἀγροτικὲς μονάδες παραγωγῆς, μᾶς δίνει ἓνα κλειδί γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀγροτικῆς τάξης ἐν γένει, ἄρα ἐπίσης τῆς τάξης ἐν γένει. Τὸ κάμνει αὐτὸ διακρίνοντας δύο ἔννοιες τάξης: μία ἀντικειμενικὴ καὶ μία ὑποκειμενικὴ, ὅπως μπορούμε νὰ τὶς χαρακτηρίσουμε, γιὰ νὰ πεῖ ὅτι μόνον ἡ ἀντικειμενικὴ ἀρμόζει στοὺς ἀγρότες, ὄχι ἡ ὑποκειμενικὴ.

Οἱ μικροὶ ἀγρότες (Parzellenbauern) συνιστοῦν μιὰ τεράτια μάζα, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ζοῦν στὴν ἴδια κατάσταση, ἀλλὰ χωρὶς νᾶρχονται σὲ πολλαπλὲς σχέσεις ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλον. Ὁ τρόπος παραγωγῆς τους τοὺς ἀπομονώνει τὸν ἓναν ἀπὸ τὸν ἄλλον ἀντὶ νὰ τοὺς φέρνει σὲ ἀμοιβαία συναλλαγὴ (Verkehr). [...] Τὸ παραγωγικὸ τους πεδίο, ὁ κλῆρος (Parzelle), δὲν ἐπιτρέπει κανέναν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, καμμιά ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστήμης, ἄρα καμμιά πολλαπλότητα ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη, καμμιά διαφοροποίηση τῶν ἐπιδεξιότητων, κανέναν πλοῦτο σὲ κοινωνικὲς συνάφειες. Ἡ καθέκαστη ἀγροτικὴ οἰκογένεια εἶναι σχεδὸν αὐτάρκης, παράγει ἄμεσα ἢ ἴδια τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κατανάλωσής της καὶ ἀποκτᾷ ἔτσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν μᾶλλον ἀνταλλάσσοντας μὲ τὴν φύση παρὰ συναλλασσόμενη μὲ τὴν κοινωνία. Ἐνας κλῆρος, ἓνας ἀγρότης, μιὰ οἰκογένεια· ἀπὸ δίπλα ἄλλος κλῆρος, ἄλλος ἀγρότης, ἄλλη οἰκογένεια. Ἐνας σωρὸς ἀπὸ δαῦτα κάμνουν ἓνα χωριό, ἓνας σωρὸς χωριά ἓναν νομό. Ἐτσι ἡ μεγάλη μάζα τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους συνίσταται στὸ ἀπλὸ ἄθροισμα ὁμώνυμων μεγεθῶν, ὅπως, αἴφνης, ἓνας σάκκος ἀπὸ πατάτες συνιστᾷ ἓναν πατατόσακκο. Στὸν βαθμὸ ποὺ ἑκατομμῦρια οἰκογενειῶν ζοῦν ὑπὸ οἰκονομικὲς συνθήκες, ποὺ χωρίζουν τὸν τρόπο ζωῆς τους, τὰ συμφέροντα καὶ τὴν παιδεία τους ἀπὸ τῶν ἄλλων τάξεων, καὶ τὶς τοποθετοῦν ἐχθρικά ἀπέναντί τους, συνιστοῦν μιὰ τάξη. Στὸν βαθμὸ, ὅμως, ποὺ ὑπάρχει τοπικὴ μόνο συνάρτηση μεταξὺ μικροαγροτῶν, ποὺ ἡ ταυτότητα τῶν συμφερόντων τους δὲν δημιουργεῖ μεταξὺ τους καμμιά κοινότητα, κανέναν ἐθνικὸ δεσμὸ καὶ καμμιά πολιτικὴ ὀργάνωση, δὲν συνιστοῦν τάξη. Εἶναι συνεπῶς ἀνίκανοι νὰ προωθήσουν τὰ ταξικὰ τους συμφέροντα στὸ ἴδιο τους τὸ ὄνομα εἴτε μέσῳ συμβουλίου (Parlament) εἴτε συνερχόμενοι σὲ συνέλευση (Konvent). Δὲν μπορούν νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸν ἑαυτὸ τους, πρέπει νὰ τοὺς ἐκπροσωποῦν. Ὁ ἐκπρόσωπός τους πρέπει συνάμα νὰ ἐμφανίζεται ὡς κύριός τους, ὡς αὐθεντία ἐπάνω τους, ὡς μιὰ χωρὶς φραγμοὺς κυβερνητικὴ ἐξουσία ποὺ τοὺς προστατεύει ἀπὸ τὶς ἄλλες τάξεις καὶ τοὺς χαρίζει ἀνωθεν βροχὴ καὶ ἥλιο. Ὅταν ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὑποτάσσει τὴν κοινωνία στὸν ἑαυτὸ της, αὐτὸ εἶναι λοιπὸν ἡ ἔσχατη ἔκφραση τῆς πολιτικῆς ἐπίδρασης τῶν μικρῶν ἀγροτῶν.²²

Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα σχῆμα σκέψης ποὺ παρουσιάζει τὴν ἴδια φαινομενικὰ δυσκολία μὲ τὸν τρόπο ἐργαλειοποίησης τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη: Ἡ τελευταία θέτει τὸ κράτος στὴν ὑπηρεσία της μόνον μὲ τὸ νὰ τὸ χωρίζει ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ τὸν ἴδιο

τὸν ἑαυτὸ της, ἔτσι κι ὁ ἀγρότης δὲν μπορεῖ νὰ ἐκπροσωπηθεῖ παρὰ ἀπὸ μιὰ χωριστὴ ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ τὴν ὑπόλοιπη κοινωνία ἐξουσία. Μόνο πού ὁ χωρισμὸς τῆς ἀστικῆς ἐξουσίας σημαίνει ὅτι τὸ κράτος διακηρύσσει ἀρχὲς ἰσονομίας καὶ ἐλευθερίας, εἶναι – τύποις ἔστω– κράτος δικαίου, μιὰ –τιμοκρατικὴ ἔστω– κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία, πέραν τοῦ ὅτι οἱ ἀρχὲς καταστρατηγοῦνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα· ἐνῶ ὁ χωρισμὸς τῆς ἀγροτικῆς ἐξουσίας σημαίνει ὅτι τὸ κράτος τοποθετεῖται ὑπεράνω νόμου καὶ αἶρει τὴν ἐλευθερία, εἶναι δικτατορικό.

Ἡ ἀγροτικὴ τάξη ἀπαιτεῖ μιὰ τέτοια μορφή ἐξουσίας –τὴν λαϊκιστικὴ δικτατορία τοῦ Ναπολέοντα Γ΄– γιατί εἶναι τάξη ἀντικειμενικὰ ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὡς τέτοια, δὲν μποροῦν τὰ μέλη της νὰ συντονισθοῦν διότι δὲν συναναστρέφονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο σὲ εὐρεία κλίμακα. Αὐτὸ φωτίζει τὸν τρόπο ὕπαρξης τῶν δούλων στὴν Ρώμη (κι ἀλλοῦ): Αὐτοὶ ἀποτελοῦν τάξη (λέει τὸ *Μανιφέστο*), κι ἄς μὴ μετέχουν τῆς πάλης τῶν τάξεων (ὅπως λέει ὁ Πρόλογος τοῦ 1869 στὴν *18η Βρυμαίρη*), προφανῶς γιατί ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ζοῦν δὲν ἐπιτρέπει νὰ συγκροτηθοῦν σὲ τάξη. Αὐτὰ σημαίνουν πὼς μᾶλλον δὲν ἰσχύει ὅτι οἱ τάξεις «δὲν προϋπάρχουν τῆς πάλης τῶν τάξεων», ὅπως λένε οἱ ἀλτουσεριανοὶ μαρξιστὲς Γιάννης Μηλιός, Δημήτρης Δημούλης καὶ Γιώργος Οἰκονομάκης,²³ ἐνῶ μᾶλλον ἰσχύει ἡ σημασία πού ἀπέδωσε ὁ Λούκατς στὴν «ταξικὴ συνείδηση»: Δὲν εἶναι συγκροτητικὴ τῆς τάξης αὐτῆς τούτης (an sich), πού ὑπάρχει κι ἄς μὴν τὸ ξέρει, ὅπως οἱ δοῦλοι, μόνο τῆς τάξης κατὰ τὸν ἑαυτὸ της (für sich).²⁴ «Ὁργανώ[σαι] σὲ τάξη»²⁵ μόνον ὅταν συνειδητοποιεῖς ὅτι ὑπάρχεις.

Οἱ τάξεις μετὰ τὸν Μάρξ

Τὸ τρίτο παράδειγμα μᾶς φέρνει στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς ἱστορίας, στὸ σήμερα. Τὸ ζήτημα εἶναι κατὰ πόσον ἡ κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία διαιρεῖται σὲ δύο στρατόπεδα, τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κεφαλαίου, κατὰ πόσον ἡ ἀντίθεση αὐτὴ εἶναι ἡ κύρια. Ὁ Μάρξ δὲν εἶχε προβλέψει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λεγόμενου τριτογενοῦς τομέα τῆς οἰκονομίας, τῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἐργαζόμενοι δὲν παράγουν ὑλικά προϊόντα (κάρβουνο, φρούτα, σῆλι, κ.λπ., οὔτε ἄμαξες, μηχανές, κ.λπ.), ἀλλ’ οὔτε κατέχουν κεφάλαιο. Ἄν ὀρίζουμε ὡς ἐργάτες μόνον αὐτοὺς πού ζοῦν πουλώντας τὴν δύναμη ἐργασίας τους γιὰ τὴν παραγωγὴ ὑλικῶν προϊόντων, τότε ὁ ἀριθμὸς τους ὀλοένα μειώνεται στίς ἀνεπτυγμένες κοινωνίες ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ κ’ αἰῶνα καὶ πέρα, καὶ δύσκολα μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι αὐτὲς οἱ κοινωνίες χωρίζονται σὲ δύο στρατόπεδα, τῶν ὁποίων τὸ ἓνα εἶναι οἱ ἐργάτες ἢ συσπειρώνεται γύρω ἀπὸ τοὺς ἐργάτες μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια. Μποροῦμε καὶ νὰ ὀρίσουμε τοὺς ἐργάτες γενικὰ ὡς αὐτοὺς πού πωλοῦν τὴν ἐργατικὴ τους δύναμη γιὰ νὰ ζήσουν. Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε ὁ ὀρισμὸς τοῦ Μάρξ. Ὅποτε θὰ περιλάβουν τοὺς ταμίες πολυκαταστημάτων καὶ ἄλλους ὑπαλλήλους. Ἀλλὰ καὶ πάλι τίθεται ἓνα πρόβλημα. Στίς μεγάλες ἀνώνυμες ἐταιρεῖες πού κυριαρχοῦν πλέον τὴν σύγχρονη κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ κ’ αἰῶνα ὀλοένα περισσότερο ἡ οἰκονομικὴ ἐξουσία μεταβιβάζεται στοὺς διοικητὲς, στὸν καπιταλισμὸ ὅπως καί, ἐκ παραλλήλου, στὸν ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ. Οἱ διοικητὲς εἶναι, ὅμως, μισθωτοί, δὲν εἶναι ἰδιοκτῆτες μέσων παραγωγῆς. Αὐτοὶ συστρατεύονται συνήθως, σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, μὲ τοὺς κεφαλαιοκράτες, ἀλλὰ φαίνεται πολλὲς φορές, στὸν ὑπαρκτὸ σοσιαλισμὸ ὅσο καὶ στὴν κεφαλαιοκρατία τῆς ἀγορᾶς, ὅτι τοὺς ἀντικαθιστοῦν, ἐνῶ τυπικὰ δὲν παύουν νὰ πωλοῦν τὴν ἐργατικὴ τους δύναμη.²⁶ Ὁφελοῦνται ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα ἀλλὰ δὲν παύουν νὰ πληρώνονται ἀπὸ τὰ κέρδη –τὴν ὑπεραξία, στὴν ὀρολογία τοῦ Μάρξ– καὶ ὄχι νὰ ἐξάγουν οἱ ἴδιοι τὰ κέρδη ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς

δύναμης άλλων. Ἄν ἀναλογιστεῖ κανεὶς ὅτι ἓνας ἰδιοκτήτης μίας μετοχῆς μιᾶς πολυεθνικῆς ἐταιρείας εἶναι τυπικὰ μέρος τοῦ ἐργοδότη τοῦ διευθυντῆ της, ὅτι ἡ διαφορὰ του μὲ τὸν μεγαλομέτοχο δὲν ἀφορᾷ τὴν θέση του στὴν παραγωγή, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐδῶ ἡ ἀνάλυση τῶν ταξικῶν συγκρούσεων μὲ βάση τὴν θέση τῶν ἀτόμων στὴν παραγωγικὴ διαδικασία συναντᾷ κάποια ὄρια της. Συνολικὰ, τὰ διογκούμενα λεγόμενα μεσαῖα στρώματα ἐμφανίζονται σὰν ἓνα φάσμα, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα προσελκύονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ τὶς δύο σημαντικότερες κατὰ τὸν Μάρξ τάξεις (εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ σύγκρουση συμφερόντων ἀνάμεσα στὸν κλητῆρα καὶ τὸ στέλεχος ἐπιχείρησης, τὸν ταμῖα καὶ τὸν διευθυντῆ τοῦ πολυκαταστήματος εἶναι ταξικῶν τύπου), ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἡ πάλῃ ἐξηγεῖται, κατὰ τὸ μαρξικὸ πρότυπο, ἀπὸ τὸν κεφαλαιοκρατικὸ εἰδικὰ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας (ὁ κλητῆρας δὲν φαίνεται τόσο ἀπαραίτητος ὅσο ὁ ἐργάτης στὴν ἐπιχείρησή του). Ὁ Πουλαντζᾶς προσπάθησε νὰ λύσει τὸ πρόβλημα σὲ μαρξιστικὸ πλαίσιο, χωρὶς ὅμως νὰ κρύψει τίποτε ἀπὸ τὴν ἀμηχανία ποὺ γεννᾷ αὐτὴ ἡ κατάσταση σὲ κάποιον ποὺ χρησιμοποιοεῖ τὰ ἐν λόγῳ ἐννοιολογικὰ ἐργαλεῖα.²⁷

Ὁ Μάρξ εἶχε ὅμως γράψει συγκυριακὲς ἱστορικὲς ἀναλύσεις ποὺ κατέγραφαν τὶς μεγάλες ἀποκλίσεις ποὺ παρατηροῦνται στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα σὲ σχέση μὲ ἓνα καθ' αὐτὸ λογικὸ ἀναλυτικὸ σχῆμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὅσοι πλήττονται ἀπὸ ἓναν τύπο ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς τείνουν νὰ ἀγωνίζονται ἐναντίον αὐτοῦ καὶ ὅσων τὸ ὑπερασπίζονται ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὠφελοῦνται ἀπ' αὐτό. Στὴν *18η Βρυμαίρη*, ἀναλύοντας τὸ φαινόμενο τοῦ βοναπαρτισμοῦ (τῆς λαϊκιστικῆς δικτατορίας, ποὺ θὰ εἶχε λαμπρὴ σταδιοδρομία στὸ μέλλον) παρατηρεῖ, ὅπως εἶδαμε, ὅτι οἱ ἀγρότες, ὅσο ἐξαθλιωμένοι κι ἂν εἶναι, δὲν τάσσονται μὲ τὸ μέρος τῶν καταπιεσμένων μισθωτῶν. Ἀπέδιδε τὴν στάση τους στὶς ἀγροτικὲς συνθῆκες διαβίωσης. Μὴ μπορώντας, λόγῳ διασκόρπισης τῶν παραγωγικῶν μονάδων, νὰ δροῦν συλλογικὰ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, τείνουν νὰ ἐμπιστεύονται ἓναν τύραννο. Ἔτσι λάβαινε ὅμως ὁ Μάρξ ὑπ' ὄψιν, καὶ δὴ ὡς κάτι αὐτονόητο, παράγοντες ποὺ δὲν ἐμπίπτουν στὸ λογικὸ ὑπόδειγμά του, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείονται ἀπὸ αὐτό. Τὸ ἴδιο ἔκαμνε μὲ τὸ νὰ περιορίζει τὴ πάλῃ τῶν τάξεων στὴν Ρώμη σὲ μιὰ διαμάχη μεταξὺ ἀνώτερων κοινωνικῶν ομάδων. Αὐτὰ εἶναι ἐνδείξεις γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ νοεῖται ἡ θεωρία του.

Ἱστορία καὶ μέθοδος

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι οἱ διακηρύξεις τοῦ *Μανιφέστου* ἀποτελοῦν ἀκριβῶς διακηρύξεις, ἐντάσσονται, δηλαδή, σὲ ἓνα πολιτικὸ κείμενο θέσεων μὲ στόχο τὴν πράξη καὶ ὄχι σὲ ἓνα ἄμεσα ἐπιστημονικὸ πλαίσιο ἀνάλυσης. Κι ὅτι γι' αὐτὸ τὸν λόγο στηρίζονται περισσότερο στὸ τί θὰ ἦταν εὐλογο νὰ συμβαίνει, λιγότερο στὸ τί ὄντως συμβαίνει. Ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἱστορικὴ μέθοδος τοῦ Μάρξ ἔχει μᾶλλον αὐτὰ τὰ δύο χαρακτηριστικά: Εἶναι πάντα στραμμένη στὴν πράξη ὡς ἀναγκαῖο τόπο ἐπίλυσης τῶν θεωρητικῶν ζητημάτων, ὅπως ξέρουμε, δηλαδή πάντα τελεολογικὴ μὲ αὐτὴ τὴν συγκεκριμένη ἔννοια (στραμμένη γιὰ θεωρητικὸς λόγους πρὸς ἓναν σκοπὸ ποὺ ἄπτεται τῆς πράξης), καὶ δὲν ἐπιδιώκει ν' ἀναγάγει τὸ ὑπὸ μελέτη ἀντικείμενο σὲ ἓνα σύνολο αἰτιατικῶν σχέσεων, κάτι ποὺ θὰ κατέστρεφε ἐξ ὀρισμοῦ τὴν τελεολογικὴ της προοπτικὴ (ἡ αἰτιοκρατία ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τὰ περιθώρια ἐλευθερίας). Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ μαρξικὸ ὑπόδειγμα κατανόησης τῆς ἱστορίας. Κατασκευάζονται λογικὰ πρότυπα ὡς καθαρὲς μορφὲς μέσῳ ἀφαιρέσεως, ὕστερα ἐπανεισάγονται ὅσα ἔχουν ἀρχικὰ ἀφαιρεθεῖ, προκειμένου νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ ἱστορία. Ὁ Ψυχοπαίδης, στὸ

Ιστορία και μέθοδος, αναλύει αυτή την μέθοδο δείχνοντας ότι οι καθαρές μορφές είναι έτσι κατασκευασμένες, ώστε χρειάζονται την επαναφορά αυτών των στοιχείων από τα όποια έγινε αρχικά αφαίρεση, διότι δεν αποσκοπούν σε μια αιτιακή εξήγηση της μέχρι τώρα ιστορίας, ανέφικτη στις ιστορικές επιστήμες, συνεπώς έχουν έγγενως υποθετικό χαρακτήρα.²⁸ Το ίδιο ισχύει άλλωστε γενικά για το *Κεφάλαιο*: Είναι μια ανακατασκευή της έννοιας *κεφάλαιο* που παρουσιάζει με ποιόν τρόπο είναι λογικό να λειτουργεί μια κεφαλαιοκρατική κοινωνία, μια ανακατασκευή που συνάμα απαιτεί την επανεισαγωγή όλων όσων έχουν αφαιρεθεί, για να επιβεβαιωθεί ως υπόθεση: την επανεισαγωγή της ιστορίας.

Μια θεωρία που δεν θ' απαιτούσε έγγενως την εμπειρική της ολοκλήρωση δεν θα ήταν ιστορική, θα ήταν υπεριστορική, όπως είναι οι φυσικές επιστήμες από την μία, ή θεολογία από την άλλη:

Γεγονότα έντυπια ανάλογα (d'une analogie frappante), που διαδραματίζονται όμως σε διαφορετικά ιστορικά περιβάλλοντα, έφεραν λοιπόν αποκλίνοντα αποτελέσματα, και αν ύστερα τα συγκρίνουμε, εύκολα θα βρούμε το κλειδί αυτών των φαινομένων, αλλά ποτέ δεν θα τα καταφέρουμε με το αντικλειδί [για κάθε κλειδαριά] (passe-partout) μιάς ιστορικοφιλοσοφικής θεωρίας της οποίας ή ύφιστη άρετη συνίσταται στο να είναι υπεριστορική.²⁹

Ο Μάρξ αναφέρεται κι εδώ στην Ρώμη, όπου υπήρχαν άνθρωποι που πουλούσαν αναγκαστικά την εργατική τους δύναμη για να ζήσουν και κάτοχοι κεφαλαίου ικανοί να εκμεταλλευθούν αυτή την εργατική δύναμη, κι εν τούτοις «οί ρωμαίοι προλετάριοι δεν έγιναν μισθωτοί εργάτες αλλά ένας όκηρος όχλος (mob)», «πλάι στον όποιο αναπτύχθηκε ένας τρόπος παραγωγής όχι κεφαλαιοκρατικός αλλά δουλοκτητικός».³⁰

Η ιστοριογραφία έχει όφελθει πολύ από την μαρξική ανάλυση της ιστορίας με όρους πάλης των τάξεων, ή όποια αποδεικνύει έτσι την έρευνητική της έγκυρότητα ή μάλλον γονιμότητα. Ο μεγαλύτερος ίσως εν ζωή ιστορικός είναι ένας μαρξιστής, ό Έρικ Χόμπσμπωμ (Eric Hobsbawm, γενν. 1917), που υποστηρίζει ότι ή στροφή της ιστορίας προς την διερεύνηση της οικονομίας και γενικά της κοινωνίας ως βαθύτερης εξήγησης των πολιτικών τεκταινομένων θάταν άδιανόητη χωρίς τον Μάρξ.³¹ Για την ακρίβεια, ή ιστοριογραφία δεν όφελήθηκε τόσο γιατί ό Μάρξ ανέδειξε το κοινωνικό συγκρουσιακό υπόβαθρο της πολιτικής ιστορίας. Δεν έννοώ βέβαια ότι κάτι τέτοιο δεν άληθεύει, αλλά ότι αυτό ήταν άπλως ήδη γνωστό, και ότι ή ιστορία όφελήθηκε από το γεγονός ότι το συγκρουσιακό υπόβαθρο έπαυε να αντιμετώπιζεται ως κάτι το πάγιο, αιώνιο, σύμφυτο με αυτή καθ' αυτή την ανθρώπινη κοινωνία, και αναδείχθηκε ως κάτι εν εξέλιξει. Αναδείχθηκε ως κάτι που επαναπροσδιορίζεται κάθε φορά βάσει του πώς όργανώνεται ή οικονομική βάση της κοινωνίας.

Θα μās άπασχολήσει τελειώνοντας το πρώτο από τα δύο αυτά θέματα: Με ποιόν τρόπο ήταν γνωστή ή συγκρουσιακή ύφή της κοινωνίας και ή επίδρασή της στην πολιτική όργάνωση και πώς ό Μάρξ τοποθετείται σε αυτό το πλαίσιο όταν σκέφτεται την μελλοντική –στα μάτια του επικείμενη– προέκταση της ιστορίας, την «κατάκτηση της δημοκρατίας». Έδώ έμπίπτει το γνωστό θέμα του κρατισμού του Μάρξ.

Πάλη των τάξεων και πολιτική έξουσία

Η διατήρηση και ή κατάργηση μιάς μορφής κοινωνικής καταπίεσης δεν παίζεται μόνο σε κοινωνικό επίπεδο, παίζεται και σε πολιτικό επίπεδο. Και ναι μèn ό χωρισμός

κοινωνίας και κράτους χαρακτηρίζει την νεώτερη, κεφαλαιοκρατική κοινωνία, αλλά ή διάκριση τῶν δύο γινόταν ἀνεκάθεν ἀντιληπτή, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς πολιτικῆς σκέψης.

Μάλιστα ή θέση ὅτι ή σύγκρουση καταπιεστῶν και καταπιεσμένων εἶναι ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὄλων τῶν μέχρι σήμερα κοινωνιῶν δὲν εἶναι πρωτότυπη, διατρέχει τὴν πολιτικὴ σκέψη ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι τοὺς Νέους Χρόνους. Μποροῦμε νὰ τὴν ἐξάγουμε ἀπὸ τὰ *Πολιτικά* τοῦ Ἀριστοτέλη (βιβλίο Ε'),³² και ἀποτελεῖ βασικὴ θέση τοῦ πρώτου πολιτικοῦ στοχαστῆ τῆς νεώτερης ἐποχῆς, τοῦ Μακιαβέλλι:

Σὲ κάθε πολιτεία ἀπαντοῦν αὐτὲς οἱ δύο διαθέσεις (umori); και αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι ὁ λαὸς ἐπιθυμεῖ νὰ μὴ ἄρχεται οὔτε νὰ καταπιέζεται ἀπὸ τοὺς μεγάλους, οἱ δὲ μεγάλοι ἐπιθυμοῦν νὰ ἄρχουν και νὰ καταπιέζουν τὸν λαό, και ἀπὸ τὶς δύο διαφορετικὲς ὀρέξεις αὐτὲς ἔχουν στίς πολιτεῖες ἓνα ἀπὸ τὰ τρία ἀποτελέσματα: εἴτε ἡγεμονία, εἴτε ἐλευθερία, εἴτε ἀσυδοσία (*Il principe*, κεφ. θ').³³

Ἐπιπλέον στὸν Ἀριστοτέλη και τὸν Μακιαβέλλι ή σύγκρουση τῶν δύο κοινωνικῶν ομάδων καθορίζει τὴν μορφή τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης. Η ὀλιγαρχία εἶναι ή πολιτικὴ ἔκφραση τῆς κυριαρχίας τῶν πλουσίων, ή δημοκρατία τὸ πολίτευμα τῶν φτωχῶν, για τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπως ξέρουμε ἤδη. Ἐνα πρόβλημα τίθεται βέβαια με τὴν ἀρχή τοῦ ἑνός, πὸν προφανῶς δὲν ἐκφράζει ἄμεσα μιὰ κοινωνικὴ ομάδα. Η πιὸ συστηματικὴ εἰκόνα τοῦ Μακιαβέλλι, καθὼς δίνει περισσότερο ἔμφαση στὸν τρόπο ἄσκησης τῆς ἐξουσίας παρὰ στὸν τρόπο ὀργάνωσῆς της, στὸν τύπο της, μπορεῖ νὰ ἀντιπαραθέσει μιὰ φιλολαϊκὴ και μιὰ ἀριστοκρατικὴ ἄσκηση τῆς μοναρχικῆς ἀρχῆς.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε μάλιστα ὅτι ὁ *Ἡγεμόνας* (*Il principe*, 1513), τὸ γνωστότερο πόνημα τοῦ Φλωρεντινοῦ πρώην ἀξιωματοῦχου τῆς δημοκρατίας, εἶναι ή ὑπεράσπιση τῆς θέσης ὅτι συμφέρει τὸν μονάρχη νὰ ἐπιλέξει φιλολαϊκὴ πολιτικὴ, νὰ προτιμήσει νὰ στηρίξει τὴν ἐξουσία του στὸν «λαό», νὰ καταστήσει τὴν ἐξουσία του, διὰ τοῦ τρόπου ἄσκησῆς της, ἔκφραση τῆς κοινωνικὰ καταπιεσμένης ομάδας, ὄχι νὰ ἐπιλέξει μιὰ ἀριστοκρατικὴ πολιτικὴ, νὰ στηρίξει τὴν ἐξουσία του στοὺς «μεγάλους» –ὅτι δὲν τὸν συμφέρει νὰ τὴν καταστήσει ἔκφραση τῆς ομάδας τῶν καταπιεστῶν.³⁴ Συνεπῶς, ἐνδεδειγμένος τρόπος ἄσκησης τῆς ἐξουσίας εἶναι, για τὸν Μακιαβέλλι πάντοτε, ή πολιτικὴ «καταπίεση» τῶν κοινωνικῶν καταπιεστῶν, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Κλέαρχου, τυράννου τῆς Ἡράκλειας, πὸν «πετσόκοψε ὄλους τοὺς ἀριστοκράτες, πρὸς ἄκρα τῶν λαϊκῶν ἱκανοποίηση» (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, βιβλίο Α', κεφ. 16).³⁵ Πράγμα ἄλλωστε δίκαιο, ἀφοῦ

δὲν μπορεῖς νὰ ἱκανοποιήσεις τίμια τοὺς μεγάλους χωρὶς ν' ἀδικήσεις ἄλλους, ἀλλὰ μπορεῖς κάλλιστα νὰ ἱκανοποιήσεις ἔτσι τὸν λαό· γιατί τοῦ λαοῦ ὁ σκοπὸς εἶναι τιμιότερος ἀπὸ τῶν μεγάλων, ἀφοῦ αὐτοὶ θέλουν νὰ καταπιέζουν κι ἐκεῖνος νὰ μὴ καταπιέζεται (*Il principe*, κεφ. θ').³⁶

Η συγγένεια τοῦ Μακιαβέλλι με τὸ μαρξικὸ σχέδιο εἶναι ἐμφανῆς, και δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Γκράμσι³⁷ ἀλλὰ και ὁ Ἀλτουσερ³⁸ ἀντλοῦν διδάγματα ἀπὸ τὸ ἔργο του. Μπορεῖ, ὅμως, ή κοινωνικὴ ἐξάρτηση τῆς πολιτικῆς νὰ γίνει, ἀντίστροφα, πολιτικὴ ἐξάρτηση τῆς κοινωνίας για τὸν Μάρξ; Τὸ ὅτι ή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, πὸν συνίσταται σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀντιστροφή, εἶναι στὰ μάτια του μιὰ μεταβατικὴ φάση, ὀφείλεται ἀκριβῶς στὸν αὐτὸ καθ' αὐτὸ αἶολο χαρακτήρα ἑνός ἐγχειρήματος ἀνωθεν ἀλλαγῆς τῆς κοινωνίας.

Ἐνάντια στὴν ἀντεξουσιαστικὴ ή ἀναρχικὴ πτέρυγα τῆς Ἐργατικῆς Διεθνούς, ὁ Μάρξ θεωρεῖ, ὄντως, ὅτι οἱ προλετάριοι θὰ πρέπει νὰ καταλάβουν τὴν ὑφιστάμενη

ὀργάνωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, δηλαδή τὸ κράτος –παρ’ ὅλο πὸν αὐτὴ χρησίμευε μέχρι τοῦδε ὡς μέσον καταπίεσής τους ἀπὸ τὴν κοινωνικὰ κυρίαρχη ὁμάδα καὶ παρ’ ὅτι μιὰ ἀταξικὴ κοινωνία, ὅπως αὐτὴ πὸν θέλουν νὰ ἐγκαθιδρύσουν οἱ προλετάριοι, δὲν θὰ διαθέτει χωριστὴ δομὴ ἐξουσίας, δηλαδή κράτος–, προκειμένου νὰ στρέψουν τὴν δομὴ αὐτὴ ἐναντίον τῆς μέχρι τότε ἄρχουσας τάξης, δηλαδή νὰ καταπιέσουν τοὺς καταπιεστές, νὰ «ἀπαλλοτριώσουν τοὺς ἀπαλλοτριωτές», ὅπως θὰ τὸ πεῖ μιὰ γνωστὴ διατύπωση τοῦ *Κεφαλαίου* (Die Expropriateurs werden expropriert).³⁹ Τὸ κείμενο τοῦ *Κομμουνιστικοῦ μανιφέστου* λέει ξεκάθαρα:

Τὸ πρῶτο βῆμα στὴν ἐπανάσταση τῶν ἐργατῶν εἶναι ἡ ἀνάδειξη τοῦ προλεταριάτου σὲ ἄρχουσα τάξη, ἡ κατάκτηση τῆς δημοκρατίας.

Τὸ προλεταριάτο θὰ χρησιμοποιήσει τὴν πολιτικὴ του κυριαρχία γιὰ ν’ ἀποσπάσει σιγὰ σιγὰ κάθε κεφάλαιο ἀπὸ τὴν ἀστικὴ τάξη, νὰ συγκεντρώσει ὅλα τὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς στὰ χέρια τοῦ κράτους, δηλαδή τοῦ ὀργανωμένου ὡς ἄρχουσας τάξης προλεταριάτου, καὶ νὰ αὐξήσει τὸ συντομότερο δυνατόν τὸν ὄγκο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.⁴⁰

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς «δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου», πὸν ἀναφέραμε ἤδη. Ὁ ἐσκεμμένα ἀντιφατικὸς χαρακτήρας της φαίνεται στὸ ὅτι προτίθεται νὰ ἀλλάξει τὴν κοινωνία μέσῳ τοῦ κράτους, εἶναι ἀκόμη ἐμφανεστερος στὸ ὅτι ἀποτελεῖ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, τὸ ὁποῖο γίνεται «ἄρχουσα τάξη» καὶ συνεπῶς «ὀργανώνεται ὡς ἄρχουσα τάξη» μὲ τὸ νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ κράτος ὡς ὄργανο τῆς ταξικῆς κυριαρχίας του. Διότι σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀνεπτυγμένες χῶρες ὅπου ὁ Μάρξ ἔκρινε λογικὰ πὸς μπορεῖ νὰ ξεσπάσει μιὰ προλεταριακὴ ἐξέγερση πὸν θὰ μετατρέποταν σὲ ἐπανάσταση –στὴν Ἀγγλία ἢ τὴν Γαλλία–, τὸ προλεταριάτο ἀποτελεῖ τὴν πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει ὅπως μιὰ ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἄρχουσες τάξεις. Πιὸ πάνω ἔλεγε: «Ὅλα τὰ προγενέστερα κινήματα ἦσαν κινήματα μειοψηφιῶν ἢ πρὸς τὸ συμφέρον μειοψηφιῶν. Τὸ προλεταριακὸ κίνημα εἶναι τὸ αὐτοδύναμο κίνημα τῆς τεράστιας πλειοψηφίας πρὸς τὸ συμφέρον τῆς τεράστιας πλειοψηφίας», γι’ αὐτὸ δὲν μπορεῖ τὸ προλεταριάτο ν’ «ἀνέλθει» δίχως νὰ «τινάξει στὸν ἀέρα» ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα.⁴¹

Τὸ χωρίο γιὰ τὴν «ἀνάδειξη τοῦ προλεταριάτου σὲ ἄρχουσα τάξη» ἀκολουθεῖται ἀπὸ μιὰ σειρὰ μέτρων πὸν συνοψίζονται σὲ ἐνισχυμένη κρατικὴ παρέμβαση ἐντὸς τῆς οἰκονομίας. Στὰ μέτρα αὐτὰ συγκαταλέγονται μερικὰ θέσμια πλέον τοῦ λεγόμενου σοσιαλδημοκρατικοῦ προτύπου, ἂν ὅχι ἔτσι ὅπως ὑπάρχει σήμερα, πάντως ἔτσι ὅπως κυριάρχησε στὴν δυτικὴ Εὐρώπη γιὰ τριάντα χρόνια μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: «ὕψηλὴ προοδευτικὴ φορολόγηση», «δημόσια καὶ δωρεὰν ἐκπαίδευση ὄλων τῶν παιδιῶν. Κατάργηση τῆς παιδικῆς ἐργασίας στὰ ἐργοστάσια». Ἄλλα μέτρα δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρότυπο: «συγκέντρωση τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος στὰ χέρια τοῦ κράτους» (οἱ ἰσχυρὲς κρατικὲς τράπεζες στὸ σοσιαλδημοκρατικὸ πρότυπο), «συγκέντρωση τῶν μεταφορικῶν μέσων στὰ χέρια τοῦ κράτους» (αὐτὸ ἴσχυε γιὰ τὶς συγκοινωνίες), «πολλαπλασιασμὸς τῶν ὑπὸ κρατικὴ ἰδιοκτησία ἐργοστασίων καὶ ἐργαλείων παραγωγῆς» (κρατικοποιήσεις). Τέλος, κάποια μέτρα εἶναι ἐπαναστατικά: «κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος», «ἴση ὑποχρεωτικὴ ἐργασία γιὰ ὅλους», «σταδιακὸς παραμερισμὸς τῆς διαφορᾶς πόλης καὶ υπαίθρου», «ἀπαλλοτρίωση τῆς γαιοκτησίας». Τὰ μέτρα κρατικῆς παρέμβασης, ἀκόμη καὶ ὅσα εἶναι γιὰ μᾶς ἀπλῶς σοσιαλδημοκρατικά, ὁ Μάρξ τὰ θεωρεῖ ὅμως μὴ συμβατὰ μὲ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα τῆς κεφαλαιοκρατίας: Πρόκειται γιὰ «μέτρα πὸν φαίνονται ἀνεπαρκῆ καὶ ἀπαράδεκτα ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη». ⁴² Πράγματι ὁ ἴδιος, τὸ ξέρουμε, δὲν θεωρεῖ ὅτι τὸ κράτος διαθέτει πραγματικὴ δυνατότητα καθοδήγησης τῆς κοινωνίας, πιστεύει στὴν

αυτοτέλεια τῆς κοινωνίας, ὄχι τοῦ κράτους. Ἐδῶ λοιπὸν ἐμφαίνεται ὁ ἐγγενῶς μεταβατικὸς χαρακτήρας μιᾶς τέτοιας μορφῆς ἐξουσίας.

1. Πρὸς Βάντεμάγιερ, *MEW* 28, 508.
2. Θὰ δοῦμε ὅτι αὐτὲς εἶναι οἱ βασικὲς ἐρμηνεῖες, βλ. παρακάτω σημ. 26.
3. Ὁ Λοζοῦρντο θεωρεῖ «μύθευμα» τὴν κατάρρευση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ· κατ' αὐτόν, ἡ Κίνα δὲν «πρόδωσε» τὸν Κομμουνισμό, ἀπλῶς μαθαίνει πῶς νὰ φθάσει ἐκεῖ· ὁ δὲ ἐθνικισμὸς τῆς δὲν εἶναι ἱμπεριαλιστικὸς ὅπως τῶν ἄλλων (Domenico Losurdo, *Fuga dalla storia?*, Città del sole, Νάπολη 2005· *Fuir l'histoire?* La Révolution russe et la Révolution chinoise aujourd'hui, γαλλ. μτφ., Le Temps des cerises, Παντὲν-Delga, Παρίσι 2007, σ. 31, 83, 186).
4. Rosa Luxemburg, *Russische Revolution*, συγγρ. 1918, α' δημ. 1922 μερική, 1928 πλήρης· Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Ρωσικὴ ἐπανάσταση*, 1958, Ὑψίλον, Ἀθήνα 31980.
5. *MEW* 13, 8.
6. *MEGA* I 3, 83-84.
7. Psychopedis, *Geschichte und Methode*, ὁ.π.
8. *MEW* 4 (1959), 474.
9. Βλ. Ἐπιστολὴ πρὸς Μιχαηλόφσκι, *MEW* 19, 112.
10. G.A. Wetter, *Die Umkehrung Hegels. Grundzüge un Ursprünge der Sowietphilosophie*, Verlag Wissenschaft und Politik, Κολωνία 1963, σ. 43, 46.
11. Max Horkheimer, «Traditionelle und kritische Theorie», 1937, εἰς *Traditionelle und kritische Theorie. Vier Aufsätze*, Fischer, Φραγκφούρτη 1970· Μάξ Χορκχάιμερ, «Παραδοσιακὴ καὶ κριτικὴ θεωρία», εἰς *Φιλοσοφία καὶ κοινωνικὴ κριτικὴ*, Ὑψίλον, Ἀθήνα 1984.
12. K. Popper, *The Open Society and its Enemies*, ὁ.π.· *Poverty of Historicism*, Routledge, Λονδίνο-Βοστώνη 1957, § 20 (peacemeal technology)· *Ἡ ἔνδεια τοῦ ἱστορικισμοῦ*, Εὐρασία, Ἀθήνα 2006.
13. *MEW* 4, 1959, σ. 462-463.
14. *MEW* 42, 1983, σ. 383-421· μτφ., τ. Β', 1990, σ. 358-388.
15. M. Finley, *The Ancient Economy*, University of California Press, Μπέρκελεϋ 1973· Μ. Φίνλεϋ, *Οἰκονομία καὶ κοινωνία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα*, Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1988· J.-P. Vernant, «La lutte des classes», εἰς *Mythe et société en Grèce ancienne*, Maspero, Παρίσι 1974· *Μύθος καὶ κοινωνία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2005, κεφ. 1· G.E.M. de Sainte Croix, *The Class Struggle in Ancient Greek World*, Duckworth, Λονδίνο 1981· Τζ.Ε.Μ. ντὲ Σαιντ Κρουά, *Ὁ ταξικὸς ἀγῶνας στὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ κόσμο*, μτφ. Γ. Κρητικὸς, Ράππας/Κέδρος, Ἀθήνα 1986· *Recherches internationales à la lumière du marxisme* 84, 3/1975, Formes d'exploitation du travail et rapports de production dans l'antiquité classique (K. Zelin, M. Finley, H. Kreissig, A. Khazanov, J. Kolendo, E. Staerman, Ch. Parain).
16. *MEW* 23, 144.
17. *MEW* 16, 359.
18. *MEW* 25, 892-893.
19. D. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, 1817, 31821· Ντ. Ρικάρντο, *Ἀρχὲς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ φορολογίας*, Παπαζήσης, Ἀθήνα 2002.
20. J.A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Allen & Unwin, Λονδίνο 1942, 21946· *Capitalisme, socialisme et démocratie*, γαλλ. μτφ., Payot, Παρίσι χ.χ., σ. 33-34.
21. Raymond Aron, *La lutte de classes*, Gallimard, σειρά «Idées», Παρίσι 1964, σ. 40 κ.έ.
22. *MEW* 8 (1960), σ. 198-199.
23. Γ. Μηλιὸς-Δ. Δημοῦλης-Γ. Οἰκονομάκης, *Ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ γιὰ τὸν καπιταλισμό*, Νῆσος, Ἀθήνα 2005, σ. 24.
24. Lukács, *Geschichte und Klassenbewußtsein*, ὁ.π.
25. *MEW* 4, 471.
26. Βλ. Burnham, *The Managerial Revolution*, ὁ.π.· Μ. Βυλιας, *Нова Класа*, ὁ.π. Konràd-Szelény, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, ὁ.π.· Galbraith, *The New Industrial State*, ὁ.π.
27. N. Poulantzas, *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Seuil, Παρίσι 1974· Ν. Πουλαντζᾶς, *Οἱ κοινωνικὲς τάξεις στὸν σύγχρονο καπιταλισμό*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1990.
28. Psychopedis, *Geschichte und Methode*, ὁ.π., μτφ. σ. 223-224, 232-233.
29. Πρὸς Μιχαηλόφσκι, *MEW* 19, 112 (ἐπιστολὴ γραμμένη στὰ γαλλικά).
30. Ὁ.π.
31. E. Hobsbawm, *On History*, Weidenfeld & Nicolson, Λονδίνο 1997· *Γιὰ τὴν ἱστορία*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1998, κεφ. 10, 11.
32. Aristotelis, *Politica*, ὁ.π.· Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά*, ὁ.π.

33. Machiavelli, *Il principe e altre opere politiche*, ὄ.π., σ. 42· *Έργα*, τ. Α', σ. 263.
34. Όπως έχω υποστηρίξει άλλοῦ: G. Faraklas, *Machiavel. Le pouvoir du prince*, PUF, Παρίσι 1997.
35. Machiavelli, *Il principe e altre opere politiche*, ὄ.π., σ. 153· *Έργα*, τ. Α', σ. 367.
36. Machiavelli, *Il principe e altre opere politiche*, ὄ.π., σ. 43· *Έργα*, τ. Α', σ. 263.
37. Antonio Gramsci, *Note sul Machiavelli*, Editori Riuniti, Ρώμη 1977· μερική μτφ. Α. Γκράμσι, *Γιά τόν Μακιαβέλλι*, Ήριδανός, Αθήνα [1974], 2009.
38. L. Althusser, «Machiavel», εις *L'avenir dure longtemps*, Stock/IMEC, Παρίσι 1992· «Μακιαβέλλι» εις Α. Άλτουσσέρ, *Τὸ μέλλον διαρκεῖ πολὺ*, Πολίτης, Αθήνα 1993· «Solitude de Machiavel», εις *Solitude de Machiavel et autres textes*, PUF, Παρίσι 1998· «Μοναξιά τοῦ Μακιαβέλλι», εις Α. Άλτουσσέρ, *Φιλοσοφικά*, Πολίτης, Αθήνα 1994· *Machiavel et nous*, 1994, Tallandier, Παρίσι 2009.
39. *MEW* 23, 791.
40. *MEW* 4, 481.
41. *MEW* 4, 472.
42. *MEW* 4, 481-482.